

ve meselelerin artık ötesine geçilmeye başlandığına işaret etmektedir. Eserde klasik Arapça kaynaklar ile ikincil çalışmaların dikkatle tahlil edilerek kullanılmış olması bir diğer özelliktir. Öte yandan, Batı dillerindeki mevcut hadis çalışmalarının sayı ve muhteva bakımından yetersizliği, yazarı hadis tarihinin gelişimini anlatan, uzun ve genellikle tasvirî bölümler yazmaya, çok sayıda şahıs ve kitabı çeşitli şekillerde tekrar tekrar tasnif etmeye zorlamış gözükmektedir. Öyle ki, kitabın neredeyse her bölümünde tarihsel bir dönemlendirme ile karşılaşan okuyucunun bu tasniflerin birbirinden nasıl ayrıldığını bölümleri birkaç kere okumadan kavraması son derece zordur. Mesela, hicrî ilk iki asır hem üçüncü, hem dördüncü, hem de sekizinci bölümde -farklı açılardan da olsa- tasnife tâbi tutulmuştur. Kapsamlı bir tarihsel anlatı sunma ihtiyacı kitabın esas meselesinin, yani hadis alimlerinin Sünnî yaklaşıma kazandırdığı başlıca ilkelerin, yeterli ölçüde tartışılmayarak gölgede kalmasına da sebep olmuş gibidir. Sözgelimi, hadis tarihinin ilk iki asrı başarılı bir şekilde özetlenmesine rağmen, bu dönem hakkındaki ortak tasavvurun Sünnîliğin gelişimiyle nasıl bir irtibatının bulunduğu ikna edici bir tarzda açıklanmamıştır. Belki de yazar, Batı hadis literatüründeki yukarıda bahsedilen boşluğu doldurmak zorunda olmasaydı, muhaddislerin katkısı olarak tespit ettiği ilkelerin hicrî üçüncü asırdan sonraki Sünnî metinlerde nasıl yankılandığına temas edebilirdi.

Noah Feldman

The Fall and Rise of the Islamic State

Princeton University Press, Princeton 2008, 189 s.

Nurullah ARDIÇ

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Günümüzde İslam, Ortadoğu ve genel olarak Müslüman dünya üzerine yapılan akademik çalışmalarda yeni bir eğilimin ortaya çıktığı gözleniyor: Bu konular artık klasik İslam ya da Doğu araştırmaları alanının akademik tekelinden çıkarak toplumsal ve beşerî bilimlerin farklı alanlarında uzmanlaşmış kişilerin de temel ilgi alanı haline gelmeye başladı. Gerçi bu durum büsbütün yeni ortaya çıkmış değil; aksine en azından 20. yüzyılın başlarına, mesela Alman sosyolog Max Weber'in -diğer dünya dinleri üzerine yaptığı çalışmaların bir devamı olarak- İslam konusundaki -çoğunlukla önyargılı- değerlen-

dirmelerine kadar geri götürülebilir. Ancak 21. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bu yeni durumun ayırıcı vasfının, birer araştırma nesnesi olarak İslam ve Müslümanların klasik oryantalist çalışmalar ile İslam antropolojisi gibi nispeten dar kapsamlı alanların disipliner duvarları arasında ya da diğer sosyal ve beşerî bilimsel araştırma alanlarının çeperlerinde kalmaktan çıkıp bundan böyle ana-akım ve hatta popüler yaklaşımlarca temel ilgi ve çalışma alanı olarak ele alınmaya başlanması olduğu söylenebilir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında Sovyetler Birliği'nin dağılıp tek-kutuplu dünya sisteminin sona ermesinin ardından Ortadoğu ve İslam dünyasının önem kazanması ve 11 Eylül 2001 saldırıları ile bağlantılı olarak Batı'da Müslümanlar üzerine siyasî ve akademik (hatta popüler) düzlemlerdeki ilginin artmasının etkisi büyüktür.

Harvard Hukuk Fakültesi'nden Noah Feldman'ın, bu değerlendirmeye konu olan önemli çalışması da böyle bir tarihsel ve entelektüel bağlamda yayınlanmıştır. Üç ana bölüm ve bir giriş ve sonuç bölümünden oluşan bu eser, nispeten kısa ve -akademi dışındaki okuyucu kitlesine ulaşmayı da hedeflediğinden- bazı konuları derinlemesine tartışmaktan imtina ediyor olsa da temel yaklaşımı ve ileri sürdüğü tezler itibariyle hayli önemli ve orijinal niteliktedir. Şeriatın aslında hukukun üstünlüğüne dayalı ve diktatörlüğe geçit vermeyen bir sistem olduğunu öne süren bu eserin bir başka önemli özelliği de sözkonusu temel iddiasını desteklemek üzere sık sık modern hukuk sistemleriyle, özellikle de mevcut Amerikan anayasası ve hukuk düzeninin pratikteki işleyişiyle İslam hukuku arasında mukayeseler yapmasıdır. Böylelikle kendi tezlerini güçlendiren yazar, aynı zamanda -Batılı okuyucunun meseleyi anlamasını kolaylaştırmakta; eserin akıcı dili ve rahat üslubu da yazarın görüşlerini daha etkin bir şekilde okuyucuya aktarmasına imkân sağlamaktadır.

Yazarın asıl çıkış noktası “Niçin İslam dünyasında geniş kitleler bugün ‘şeriat’ istiyor?”, “İslam hukukunu Müslüman halklar nezdinde -yeniden- bu kadar ‘popüler’ yapan şey nedir?” gibi sorulara cevap vermektir. Yazar öncelikle Batı'daki yanlış şeriat algısını düzeltmek istediğini söylüyor:

“Batılıların, hatta birçok sekülerleşmiş Müslümanın zihninde ‘şeriat’ deyince uyanan şey kadınların örtünmesi ile hırsızlar ve zina edenlerin bedensel cezalara çarptırılmasıdır. Ancak tabii ki şeriatın gerçek anlamı [bu değildir], hukukun kendisidir. (...) Dolayısıyla İslam devleti talepleri öncelikle ve özellikle birer hukuk devleti isteğidir. (...)” (s. 9).

Şeriatın (İslam hukuku) klasik oryantalist bakışın varsaydığına aksine istikrarsızlık ve keyfilikten uzak olduğunu savunan (s. 44) yazar, bu sistemin Müslümanlar için aslında bir 'hukuk devleti', yani yöneticilerin zorbalığına karşı hukukun üstünlüğü anlamına geldiği argümanını temellendirmek için birinci bölümde teorik ve tarihsel bir anlatı sunuyor. Klasik -Batılı- İslam tarihçiliğindeki temel bir iddiaya eleştiri getirdiği anlatısında Feldman, ulemanın sultanların her dediğini yapan, onların -genelde despotik- yönetimlerini dinî terimlerle meşrulaştırmaktan başka bir işlevi olmayan insanlar grubu olduğu iddiasını reddediyor. Aksine hem İslam siyaset teorisinde hem de İslam tarihi boyunca -istisnaları olmakla beraber- ulemanın hukukun koruyucusu olageldiğini öne süren yazara göre şeriatın hukukun üstünlüğüne (*rule of law*) dayalı bir sistem olması da bununla alakalıdır: İslam hukuku ulemayı "hukuku yapan", ümerayı ise "hukuku uygulayan" sınıflar olarak konumlandırır; sultanlar hukukçuları/kadıları tayin eder, dilerlerse azleder veya yerini değiştirir, ama hiçbir zaman onların (ve müftülerin) yaptığı hukukun *içeriğine* karışamaz. En fazla sultanlara -tazir cezalarında olduğu gibi- belli bir yetki alanı tanınmıştır ve bu kısıtlı yetkiyi kullanabilirler (s. 49). Dolayısıyla yazarın "geleneksel İslam devleti" dediği -ve Osmanlı ile sona eren- imparatorluklar silsilesi, tıpkı İngiliz anayasası gibi yazılı olmayan bir anayasaya sahip ve her iki anlamıyla da birer hukuk devletiydi: Sistem hem meşruiyetini hukuktan almaktaydı, hem de halkı hukuk yoluyla idare ediyordu.

Bunun önemli bir neticesi olarak tarih boyunca şeriat ve ulemanın temel işlevi, yöneticilerin yetkilerini kontrol altında tutmak olmuştur. Yazar bunun Batı'daki *checks and balances* sistemiyle aynı olduğunu söylemektedir: Ulema sultanların yaptığı işleri şeriat adına denetler; yöneticiler şeriatın koyduğu sınırlara riayet etmek ve ulemanın görüşlerini dikkate almak zorundadır, zira kendi otoritelerinin meşruiyeti buna bağlıdır. Yani ulemanın yöneticileri gayri meşru ilan etme yetkisi vardır (bunu onlara hukuk/şeriat verir) ve onların gayri meşru ilan ettiği idareciler de zor durumda kalırlar (s. 34, 46). Ulemanın pasif birer meşrulaştırıcı olmaktan öteye gidemediğini iddia eden -Richard Bulliet gibi- tarihçiler yazara göre tarih boyunca sultanların niçin sürekli ulemanın desteğini aradığı ve -kendilerinin teslim ettiği üzere- ulemanın modern zamanlarda etkisini yitirmesinin neden önemli bir olay olduğu gibi meseleleri de açıklayamamaktadırlar (s. 158). Bunun yanı sıra toplumsal ilişkilerin giderek karmaşıklaşmasından dolayı gündelik ve siyasî-idarî uygulamalar bağlamında yar-

gının birtakım yetkilerinin yürütme tarafından kullanılması ve bunun bizzat yargı tarafından meşrulaştırılması, günümüz Amerikan hukukunda da sıkça görüldüğü üzere, her zaman ve mekânda geçerlidir. Toplumsal düzenin korunması için kaçınılmaz bir gereklilik olan bu durum, yargı mensuplarının devlet erkinde güç sahibi olmadığı anlamına gelmemektedir (s. 50).

İkinci bölümde ise yazar hukukun üstünlüğünü öngören şeriatı dayalı sistemin 19. yüzyılın ortalarında neden çöktüğünü tartışıyor. Feldman'a göre bunun temel sebebi Osmanlı hukuk sisteminin tamamen Batılılaştırılmaması yüzünden reformların yarım kalmış olmasıdır. Yani "felakete" giden yolun ilk adımı şer'î "anayasanın" yazılı kanunlarla değiştirilmesidir. Buna göre Osmanlı reformlarının en önemli sonucu, şer'î hukuk düzeninin yazılı anayasa ve kanunlar ile değiştirilmesi sonucunda ulemanın pratikteki kanun yapma gücünün elinden alınmış, fakat onların yerini alabilecek, yani gördükleri temel işlevi (sultanların yetkisini sınırlama) yerine getirecek bir zümrenin ortaya çıkamamış olmasıdır. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayan yeni anayasal düzende bu zümre -tıpkı daha önce Batı'da olduğu gibi- Meclis-i Mebusan üyeleri olabilirdi; yani meclis ulemanın, yeni anayasa da şeriatın işlevlerini görebilirdi. Ancak kısa bir süre içerisinde Meclis-i Mebusan kapatılıp Kanun-ı Esasî askıya alınınca sultan mutlak otorite olarak kaldı ve despotizm hâkim oldu (s. 77). 20. yüzyıl boyunca Arap dünyasındaki bütün diktatörler de Sultan II. Abdülhamid'in yolunda giderek ne ulemanın ne de milletvekillerinin kendileri üzerinde bir güç sahibi olmasına izin verdiler.

Üçüncü bölümde "hem bir inanç sistemi, hem de muazzam bir siyasi güç olarak" İslam'ın Müslüman dünyadaki "rönesansını" ele alan yazar, çağdaş İslamî siyasi söylemlerde Kur'an'a da sık atıflarla yoğun bir "adalet talebi" temasının mevcut olduğunu, bu adalet talebiyle şeriat arasında da çok yakın bir bağlantı olduğunu belirtmektedir. İslam dünyasındaki şeriat çağrılarının bu kadar ilgi görmesinin temel nedeni, insanların mevcut olumsuz şartlardan kurtulmanın tek çaresi olarak, hukukun idareciler için değil, idarecilerin hukuk için var olduğu bir anlayışa geri dönmeyi görmeleridir (s. 115).

Tarihî tecrübe dikkate alındığında, bugün Müslüman dünyada despotların yetkilerini ulema ve/veya meclisler kısıtlayabilir, bu da ancak İslamî bir yöntemle meşru olabilir. Yani yazara göre Müslüman dünyaya demokrasi ancak şeriat vasıtasıyla gelebilir! Ancak özellikle Sünnî dünyada ulemanın durumu bu açıdan pek parlak görünmemektedir. Yazar, ulema ve hukukçuların geçmiştten bugüne değişen rollerini mu-

kayese ederek klasik dönemde alimler zaman zaman devletin hizmetinde olsa da bunun yine de hukuk adına yapıldığını, modern Müslüman dünyanın hukukçularının ise Avrupa'dan ithal edilmiş, araçsal bir hukuk anlayışını benimseyerek devleti hukuka öncelediklerini belirtmektedir.

“İslam devletinin geleceği” meselesini de tartışan yazar, ulemanın devlete mutlak anlamda tâbi olduğu Suudi Arabistan ve mollaların yönetimi ele aldığı ancak siyaset alanında başarısız olduğu İran örnekleri sebebiyle Müslümanların şeriata dayalı hukuk devleti özlemlerinde ulemanın imajının pek olumlu olmadığını vurgulamaktadır. Bu sebeple Irak ve Afganistan'ın yazılı anayasalarının da örneklediği gibi “İslamî yönetim” yanlıları daha ziyade Batı'daki liberal anayasaları alarak onları genel İslamî prensiplerle mezcutme yöntemini tercih ediyorlar. Dolayısıyla bir yandan İslam hukukunu yasamanın temel kaynağı ilan ederken diğer taraftan her alanda kadın-erkek eşitliğini öngörüyor ve anayasayı koruma yetkisini -ulemaya değil- yüksek mahkemelere veriyorlar. Yazara göre bunun önemli bir sonucu, şeriatın bir yandan “demokratikleştirilmesi,” diğer taraftan da “anayasalaşması”dır (*constitutionalization*) (s. 117-24). Her ne kadar bu durum “ilahî hukuk” ile “dünyevî hukuk” arasındaki kaçınılmaz gerilime (ki bu gerilim çağdaş Batılı liberal sistemler dâhil her hukuk sistemi için geçerlidir) sebep olsa da yazara göre en iyi seçenek de budur; zira ulemanın mutlak otoritesini öngören *velayet-i fakih* sistemine dayalı “İran seçeneği” ve bunun Sünnî mukabili olan Afganistan'daki devrik Taliban rejimi, kendi ülkesini temel özgürlüklerden ve şeffaflıktan mahrum bırakıp yalnızlaştırma, diğer ülkeleri ise düşman olarak kodlama gibi yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir (s. 137-38).

Genel olarak bakıldığında kitap, eleştiri konusu edilebilecek kimi genellemeleri ve birtakım tarihsel süreçler konusunda bazı üstünkörü değerlendirmeleri ihtiva ediyor olsa da bu durum ârızî olup eserin temel yaklaşımı ve argümanları itibarıyla bilimsel niteliğine hanel getirmemektedir. Bu sebeple yazarın İslam çalışmalarındaki genel-geçer bazı iddialara aykırı olan ilginç tezleri ve “alan dışından” sunduğu eleştirel perspektif, konuyla ilgili araştırmacılar tarafından genişçe tartışılmayı hak ediyor. Bu çerçevede, “şeriat” ve “İslam devleti” gibi önemli konuların mahiyeti, geçmişi, bugünü ve geleceğini tartışan, böylelikle hem İslam hukukunun tarihsel gelişimi hem de günümüz İslamî siyasetini anlamaya yardımcı olan ve genel okuyucuya da hitap edebilecek bu eserin Türkçeye tercüme edilmesi de faydalı olacaktır.